

**СУБСИДАРНА ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І
РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ**

У статті здійснено спробу обґрунтування моделі субсидарної демократії як такої, що забезпечує розподіл повноважень і компетенцій на різних рівнях політичної взаємодії, виходячи з права нижчого рівня на першочергову дію у порівнянні з вищим. Дана модель інтегрує в собі елементи глобальної (передусім, космополітної), учасницької та деліберативної (дорадчої) демократії та позиціонується як така, що відповідає процесам глобалізації і регіоналізації політичного простору.

Ключові слова: демократія, субсидарність, глобалізація, регіоналізація.

Панченко Т.В.

**СУБСИДАРНАЯ ДЕМОКРАТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И
РЕГИОНАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА**

В статье осуществлена попытка обоснования модели субсидарной демократии как такой, которая обеспечивает распределение полномочий и компетенций на разных уровнях политического взаимодействия, исходя из права низшего уровня на первоочередное действие по сравнению с более высоким. Данная модель интегрирует в себе элементы глобальной (прежде всего, космополитной), делиберативной демократии, демократии участия и позиционируется как такая, которая соответствует процессам глобализации и регионализации политического пространства.

Ключевые слова: демократия, субсидарность, глобализация, регионализация.

Panchenko T.V.

**SUBSIDIARITY DEMOCRACY IN PROCESSES OF GLOBALIZATION AND
REGIONALIZATION OF POLITICAL SPACE**

The article makes an attempt to ground a model of subsidiarsty democracy like one, which provides distributing of powers on different levels of political co-operation, coming from lower level primary rights to actions in contrast to higher levels. This model integrates the elements of global (cosmopolitan), participatory and deliberative democracies as well it corresponds to processes of globalization and regionalization of political space.

Key words: democracy, subsidiarity, globalization, regionalization.

До останнього часу основною просторовою спільнотою, де реалізується демократія, формуються і діють демократичні інститути, вважалась держава-нація. Проте за останні сорок-п'ятдесят років під впливом, з одного боку, інтернаціоналізації, з іншого — локалізації суспільного життя система національних держав „розмивається”, йде процес передання частки суверенітету на наддержавний і субнаціональний рівні. Під впливом інтернаціоналізації інформаційні, фінансові та інші процеси, викликані планетарною глобалізацією та регіональною інтеграцією, скорочують можливості національних урядів з контролю за внутрішньополітичної ситуацією та керування нею. Наднаціональні й міжнародні недержавні організації чинять зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, вироблення законів, самі виконують функції соціального захисту. Але глобалізація обмежує роль держави не лише „згори”, але й „знизу” — зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих регіонів, передусім в межах Європейського Союзу. Регіони ЄС не лише взяли на себе всі функції з обслуговування населення, але й все більше розширюють свою транскордонну активність. Утворені з

адміністративно-територіальних одиниць різних держав, євро регіони реалізують масштабні проекти, вирішують завдання соціально-економічного розвитку, виробляють свої місцеві правила. Існують приклади, коли в форматі „євро регіону” здійснюється планування економічного розвитку всієї його території та використання ресурсів, які формально належать різним країнам, утворюються банки розвитку. Окрім того, „локалізація” або „регіоналізація” суспільного життя має прояв у зростанні активності регіональних і місцевих влади з метою розширення особистої участі громадян у прийнятті рішень, що зачіпають їхні інтереси.

Таке „розмивання” суверенітету не може не позначитися на функціонуванні демократії та її інститутів, для якої національна держава була опорою більше двохсот років. З одного боку, інтернаціоналізація економічного й політичного життя унеможливує ефективне демократичне управління в границях окремої держави. З іншого боку, росте розчарування громадян у можливостях традиційних демократичних систем, що не забезпечують необхідне представництво й захист інтересів місцевих колективів у масштабі держави. Отже, глобалізація, поширюючи демократичний спосіб життя на весь світ, пред’являє нові вимоги до самої демократії та в результаті змінює її. Не випадково чимало науковців замислюються над можливістю перетворення демократії в більших масштабах, ставлячи питання: Чи зможе колись глобальна влада стати демократичною, правовою і „прозорою”, тобто такою, якою свого часу стала державна влада в європейських країнах? Чи зможуть регіональні спільноти контролювати глобальну наддержаву та відстоювати перед нею свої права? Нарешті, чи не відбудеться перетворення влади народу у межах держави на владу капіталу в межах глобального світу?

Глобалізація та регіоналізація викликають появу нових моделей демократії та змушують переосмислити ті, які вже існують. Чимало наукових праць, націлені на осмислення феномена демократії в контексті зростаючих тенденцій глобалізації, аналіз чинних моделей демократії та обґрунтування нових специфічних моделей. Особливий інтерес представляють результати досліджень таких західних авторів, як Б. Барбер, Ю. Габермас, Д. Гелд, Е. Гутман, Р. Даль, Д. Драйзек, Д. Дьюї, Е. Мак-Грю, К. Мангейм та інших, а також аналогічні розробки російських і вітчизняних дослідників – Е. Баталова, В. Ботнікова, Т. Грозицької, М. Делягіна, Ю. Красіна, А. Маратова, В. Руденка, О. Фісуна та інших. У них представлені різноманітні, часто суперечливі уявлення про майбутнє демократії, неоднозначні оцінки моделей демократії, унікальні пропозиції із вдосконалення демократичних інституцій тощо. При значній увазі наукового співтовариства до даної проблеми, перспективи демократії в епоху глобалізації залишаються невизначеними, отже ставити крапку в дослідженнях такого типу передчасно.

Метою даної статті є чергова спроба обґрунтування шляхів збереження і зміцнення демократії в умовах глобалізації та регіоналізації політичного простору на основі аналізу новітніх моделей демократії та здобутків політичної теорії у цій сфері.

Передусім зазначимо, що сучасна політична теорія шляхи збереження і зміцнення демократії в умовах глобалізації та регіоналізації пов’язує принаймні з двома основними напрямками трансформації демократії. Представники першого напрямку перспективи демократії пов’язують з так званим „третім демократичним перетворенням”, тобто перетворенням демократії в більших масштабах – від демократії в національній державі до демократії в транснаціональній державі. Представники другого напрямку вишукують шляхи зміцнення демократії в межах національної держави, які здатні протистояти авторитарним імпульсам як з середини національно-державних спільнот, так і зовні.

Представники першого напрямку (Д. Гелд, Д. Драйзек, Е. Мак-Грю та ін.) виходять з неминучості та необхідності утвердження глобальної (транснаціональної) демократії, що визначатиме демократичну архітектуру глобального і регіонального врядування. Хоча така глобальна демократія може бути реалізована досить різноманітними способами (у

формі ліберал-інтернаціоналізму, радикальної плюралістичної демократії, космополітної демократії, дорадчої (дискурсивної) демократії тощо) саме вона, за переконанням прихильників цього підходу, здатна забезпечити демократичне облаштування чи то єдиного світу, чи то багатоманітного „світу світів”.

Представники другого напрямку джерело зміцнення та збереження демократії пов’язують з потенціалом учасницької та дорадчої демократії, можливості якої досі не були задіяні у повному обсязі. Йдеться про включення більшості громадян до реального політичного процесу, розширення поля громадянської ініціативи та творчості, обмеження всевладдя еліт, гармонізацію суспільних відносин (К. Мангейм, Дж. Дьюї та ін.). Все це стає можливим у сучасному інформаційному суспільстві завдяки використанню можливостей інформаційно-комп’ютерних технологій, які дають змогу кожному громадянину отримувати всю необхідну інформацію про суспільні справи, брати участь у безпосередньому обговоренні всіх значущих питань (Б. Барбер, Р. Роудз та ін.).

На тлі усвідомлення ряду нерозв’язних проблем як традиційної демократії участі, так і її сучасних трансформацій – теле-, кібер-, електронної демократії, таких як проблеми пасивності, незацікавленості та некомпетентності, останнім часом чимало дослідників звертаються до потенціалу дорадчої демократії (Е. Гуман, Д. Томпсон, Ю. Габермас та ін.). Зокрема, в контексті викликів сучасності дістала найвищих оцінок інтерпретація учасницької демократії німецького мислителя Ю. Габермаса відома як модель „деліберативної (дорадчої) демократії”. Деліберативний процес (від англ. deliberate – обдумувати, радитись, обговорювати) як процес масових консультацій, фабрик думки всередині країни з суспільно значущих проблем і залучення до вироблення публічної політики якомога більшої кількості громадян, на думку Ю. Габермаса та багатьох його прихильників, здатний забезпечити по-справжньому демократичне врядування. Адже деліберативна демократія нібито поєднує у собі ліберальну увагу до індивіда або в контексті діалогу культур – до малих груп, меншин, ліберальну справедливість, що заснована на чесності, та комунітаристське прагнення до інтеграції, взаєморозуміння, рівності, солідарності.

Окреслені два підходи, на нашу думку, не є взаємовиключними в умовах одночасної глобалізації і регіоналізації політичного простору. Навпаки, цілком можливо поєднання елементів глобальної демократії з тими чи іншими проявами демократії участі на різних рівнях врядування. Для того, щоб проілюструвати можливість такого сполучення, слід проаналізувати перспективи Європейського Союзу, досвід побудови якого не лише яскраво демонструє переплетіння та взаємодоповнення процесів глобалізації і регіоналізації, але й втілення в життя нової моделі управління, яка претендує на здатність більш ефективної підтримки балансу між державними й приватними інтересами, ніж традиційна держава-нація. Адже у межах ЄС, з одного боку, наднаціональні органи розширюють свої повноваження, з іншого – регіони заявляють про більшу ефективність вирішення ряду проблем, що раніше входили до компетенції національних держав.

Щодо перспектив ЄС, то зважаючи на неоднозначність процесу регіоналізації на європейському континенті, експерти та фахівці з євроінтеграційних процесів висувують три протилежних сценарії розвитку подій. Перший — поступове відмирання національної держави через її неадекватність сучасним реаліям та формування Єдиної Європи двох рівнів – наднаціонального та регіонального. Другий – скептичний сценарій щодо інтеграції європейських держав. І нарешті, третій – „треступенева” Європа: Євросоюз, національна держава, національні регіони [1, с. 8].

У контексті перспектив демократії перший сценарій, що пропонує „радикальну демократизацію” міжнародних відносин, на практиці може виявитися прикладом „атаки на демократію”, оскільки представництво інтересів населення в органах прийняття рішень зведено до мінімуму, а інститути Євросоюзу є інструментом реалізації інтересів великих економічних структур, капіталу. Саме до цієї думки апелюють євроскептики, які наполягають на збереженні провідної ролі за нацією-державою, яка має всі важелі для

забезпечення демократичного врядування. Проте сьогодні процес регіоналізації зупинити неможливо, тому серед наведених сценаріїв майбутнього ЄС останній найбільш точно відображає ситуацію у взаємодії регіону, національної держави та ЄС, що склалася на даний момент. Йдеться про трирівневу Європу, де кожний рівень наділений відповідними повноваженнями, на основі принципу субсидіарності. Тобто регіони набувають усе більшого економічного та політичного значення, але національні держави ще потрібні для забезпечення інтересів своїх громадян і організацій через нерівномірність економічного розвитку.

На нашу думку, подальший розвиток подій саме за третім сценарієм є найбільш бажаним з огляду на перспективи демократії. Збереження балансу між рівнями врядування на основі принципу субсидіарності є своєрідною гарантією демократії, здатною стримувати вплив великих економічних структур у межах ЄС.

Ілюстрація цього прикладу наведена з метою привернення увагу до принципу субсидіарності та його застосування як важливішої характеристики демократичного врядування в епоху глобалізації та регіоналізації політичного простору. Згідно з принципом субсидіарності, вищі суспільні одиниці мають право і повинні розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні. Субсидіарність може виступати характеристикою демократії на тій підставі, що вона, будучи соціально-етичним і громадсько-політичним принципом, має відношення, з одного боку, до взаємин між індивідами й інститутами, з іншого – застосовується у відносинах між різними рівнями управління. У першому випадку вона сприяє розвитку індивідуальних здібностей, самовизначенню й особистій відповідальності, у другому – вона забезпечує право нижчої інстанції на першочергову дію у порівнянні з вищою інстанцією. Таким чином, у громадсько-політичному житті принцип субсидіарності може поширюватися й на органи влади, й на інституції громадянського суспільства, й на окремих індивідів. В результаті сполучаються процедурний та субстаційний підходи до демократії, адже до уваги приймаються й процедури, які дозволяють народу проявити свою волю, й політика уряду, яка у нашому випадку має гарантувати децентралізацію.

З огляду на це, вважаємо доцільним вживання поняття субсидіарна демократія як форми демократії, що забезпечує розподіл повноважень і компетенцій на різних рівнях політичної взаємодії, виходячи з права нижчого рівня на першочергову дію у порівнянні з вищим. При цьому нижчою інстанцією може виступати окремий індивід, громадська спільнота, місцевий орган управління, а вищою інстанцією відповідно та чи інша громадська інституція, держава, орган управління вищого рівня. Тому цілком доцільно у межах субсидіарної демократії поєднання елементів глобальної демократії з тими чи іншими проявами демократії участі на різних рівнях врядування.

Хоча необхідність утвердження субсидіарної демократії зумовлена сучасними соціально-політичними процесами, витоки субсидіарної доктрини традиційно пов'язують з вченням Й. Альтузіуса, П.-Ж. Прудона та соціальними енцикліками католицької церкви. Проте для вибудовування субсидіарної демократичної моделі, за нашим переконанням, не меншу цінність являють праці класиків політичної думки, в яких здійснюються спроби оптимального співвідношення прямої та представницької демократії. Йдеться передусім про праці видатного французького мислителя Шарля Луї Монтеск'є, автора Декларації незалежності Сполучених штатів Америки Томаса Джефферсона, французького мислителя Алексіса Де Токвіля.

Шарль Луї Монтеск'є у своєму відомому творі „Про дух законів”, розмірковуючи про республіканську форму правління, звертався до досвіду античних полісів-держав з прямою демократією та сучасної йому аристократичної Англії, де він міг спостерігати здійснену повною мірою представницьку владу. На основі своїх спостережень особливостей здійснення прямої та представницької демократії, він доходить висновку про те, що „народ, якому належить верховна влада, має зробити сам усе, що його

стосується; а те, чого він не в змозі виконати, він має робити через посередність своїх уповноважених” [2, с. 170].

Томас Джефферсон у своїй концепції демократичного правління розумне співвідношення прямої та представницької демократії розглядає як головний засіб проти можливих зловживань владою, який забезпечує безпосередню участь народу у політичному управлінні, в діяльності всіх трьох гілок влади. Він не лише відверто вірив у „вирішення питань самим народом де це можливо, – й органами влади – лише там, де це суцього необхідно” [3, с. 36], але й наочно уявляв собі функціонування такої системи влади. За Т. Джефферсоном система управління державою полягає у єдності різних рівнів: 1) загальної федеральної республіки для всіх питань, що стосуються зовнішньої і федеральної політики; 2) республіки штату, що має відношення винятково до наших громадян; 3) окружної республіки що займається справами та інтересами округу; 4) районної республіки для дрібних, але водночас важливих місцевих питань... Й все це разом узятє, вважав він, – поєднується завдяки тому, що „кожному громадянину особисто доручається управління народними справами” [цит. за 4, с. 158].

Співвідношенню прямої та представницької демократії чимало уваги приділяє й французький мислитель Алексіс де Токвіль у відомій праці „Про демократію в Америці”. Він із захопленням описує, як принцип народовладдя втілюється в життя у Сполучених Штатах, де він виявляє себе у найрізноматінших формах. Услід за Джефферсоном та іншими американськими просвітителами корені такого устрою А. де Токвіль убачає у тому, що „політичне та адміністративне життя зосереджене в трьох основних центрах діяльності, які можна було б порівняти з різними центрами нервової системи, що керують рухами людського тіла” [5, с. 63]. Причому на першому рівні, перебуває громада, далі – округ, потім – штат. Завдяки первинності громади в цій системі „кожна людина володіє рівною частиною влади й кожна однаковою мірою бере участь у керівництві державою” [5, с. 67]. При цьому мислитель визнає, що вже на рівні громади людина підкоряється суспільству. Це відбувається не тому, що „менш за інших здатна керувати державними справами, а тому, що визнає корисним для себе союз із собі подібними й розуміє, що цей союз не може існувати без влади, яка підтримує порядок” [5, с. 67].

Реалії пізньюкапіталістичного суспільства, які наочно демонстрували відмову від реальної участі громадян у вирішенні питань місцевого життя, та зумовлений ними „посткласичний поворот” у демократичній теорії, започаткований М. Вебером та Й. Шумпетером, надовго відволікають увагу дослідників від відповідних питань. Лише у 80-90-х роках минулого століття отримує теоретичне обґрунтування модель партисипаторної демократії або „демократії безпосередньої участі” у працях К. Пейтман, К.Б. Макферсона, Дж. Мансбриджа, Б. Барбера, Дж. Дрижека, Дж. Циммермана, Дж. Фішкіна та ін. Услід за класиками вказані дослідники наголошують на необхідності сполучення елементів представницької демократії на національному рівні з прямою участю громадян у політичному процесі на рівні міста та громади, повернення до уявлення про демократію як справжню мету суспільного устрою.

На жаль, модель парсипаторної демократії не мала такого впливу на перебіг демократичного розвитку, як скажімо ідеї, висловлені цитованими вище класиками політичної думки. Відмова від реальної участі громадян у вирішенні питань місцевого життя, яка тривалий час підживлювалася принципами, схваленими посткласичними моделями демократії, змінила демократію. Її внутрішній устрій, зазначає М. Делягін, перестав відповідати об’єктивним вимогам глобалізації та вже не здатний „автоматично” вирішувати проблеми, що виникають. А саме в автоматизмі й полягала протягом останніх століть історична сила демократії [6, с. 120].

Модель субсидіарної демократії об’єднує у собі й основи класичних уявлень про оптимальне сполучення представницької та прямої демократії, сучасних уявлень про глобальну демократію та демократію участі (у тому числі про „демократію безпосередньої участі” та дорадчу демократію). На базовому рівні місцевого самоврядування вона

спирається на широкий спектр форм співучасті людей у справах громади – референдуми, опитування громадської думки, громадські слухання, утворення постійно діючих громадських комітетів, комісій і рад, сусідських общин, органів громадського контролю, виробничих бригад та ін. По суті на рівні місцевого самоврядування субсидіарна демократія у чистому вигляді є учасницькою, за Б. Барбером „сильною демократією” (strong democracy). Для характеристики локального рівня реалізації субсидіарної демократії можна навести цитату Б. Барбера „це радше самоврядування громадян, ніж представницьке самоврядування в ім'я громадян. За такої демократії „активні громадяни безпосередньо урядують над собою, хоча не конче на кожному рівні й кожної миті, а досить часто й, зокрема, тоді, коли треба вирішувати головні політичні питання і коли виявляють свою дію значні сили” [7, с. 258].

Окрім безпосередньої участі громадян, у прийнятті суспільно значущих рішень на вже на локальному рівні цілком доречно використання можливостей дорадчої демократії, яка поєднує у собі ліберальні та комунітаристські принципи. А субсидіарність вимагає від органів місцевого самоврядування узгодження рішень, що прийняті на рівні тих чи інших форм співучасті громадян, або вирішення питань, які не можуть вирішити представники громадськості.

На наступному рівні управління, який може виступати проміжним між місцевим та національним, або місцевим та інфранациональним, субсидіарні відносини передбачають вирішення кола питань життєдіяльності регіону (району або іншої адміністративної ланки), які не здатні вирішити органи місцевого самоврядування базового рівня. На даному рівні механізми широкої та прямої участі громадян, які ефективно спрацьовують у межах невеликих територіальних і виробничих спільнот і місцевого самоврядування, де можливе безпосереднє залучення громадян до обговорення, прийняття і реалізації рішень, використовуються вже менш інтенсивно. Проте на даному рівні активніше включаються механізми деліберативної (дорадчої) демократії через комунікацію органів врядування з різноманітними спільнотами громадянського суспільства внаслідок чого, за Ю. Хабермасом, утворюються „сцени, на яких може відбуватися більш менш раціональне формування політичної думки і політичної волі” [8, с. 370].

Уже на цьому рівні може бути задіяний новий інститут громадянської участі, запропонований Робертом Далем. Йдеться про віртуальні деліберативні спільноти („мініпопулюси”) – неформальні громадянські асамблеї випадково обраних громадян, що зайняті оцінкою подій і виробленням рекомендацій на основі обробки думок експертів, які могли б стати ще одним центром (точніше, децентрованим простором-різоною) прийняття суспільних рішень [цит. за 9, с. 66-67].

Окреслені механізми дорадчої демократії продовжують діяти й на національному рівні. Знову ж субсидіарні відносини вимагають, щоб органи врядування проміжного, інфранационального та національного рівнів передусім узгоджували питання, висунуті інститутами культурно мобілізованої громадськості. Також на всіх цих рівнях можуть бути задіяні елементи учасницької, передусім електронної демократії, як додатковий механізм волевиявлення громадськості.

На особливу увагу в побудові субсидіарних відносин різних рівнів управління та громадянського залучення заслуговує державний рівень, на якому узгоджуються необхідні питання регіонального значення та приймаються рішення національного масштабу. На відміну від традиційного демократичного врядування, субсидіарне врядування на державному рівні не будується виключно на представництві. Субсидіарна демократія на національному рівні вимагає трансформації традиційної представницької системи на модель, що передбачає набагато більший рівень залучення громадян, суспільних організацій, груп інтересів та інших суб'єктів громадянського суспільства у процес вироблення публічно-власних рішень. Отже, на даному рівні вона орієнтована на вироблення рішень за участю громадян, що стосуються загальнонаціональних питань та узгодження необхідних питань регіонального рівня.

I, нарешті, транснаціональний рівень управління особливо вимагає субсидіарних відносин (досвід об'єднаної Європи це підтверджує). Чимало питань в галузі безпеки, економічного співробітництва об'єктивно не можуть бути вирішені на рівні окремої держави, тому їхнє розв'язання потребує залучення інститутів транснаціонального рівня. При цьому, як слушно зауважує Д. Гелд, „центри витворення постанов повинні перебувати за межами державних кордонів, якщо „ніжчі” рівні ухвалення постанов не можуть задовільно розглядати та розв'язувати питання транснаціональної і міжнародної політики” [10, с. 1007]. Лише в такому випадку можна уникнути основної загрози наддержавного врядування, яка полягає у тому, що „політична влада і спроможність ухвалювати установи будуть „підняті” нагору” [10, с. 1007].

Оскільки інститути транснаціонального рівня формуються в основному на засадах національного представництва, у вирішенні питань на даному рівні також широко залучаються представники вже світової громадськості. Це означає, що деліберативний процес не обмежується державними кордонами, виходячи на транснаціональний рівень. Проте саме держави залишатимуться у глобальному політичному процесі центрами політичних дискусій і мобілізації. Якщо Д. Гелд у своїй теорії „космополітичної демократії” залишає за державами виключно дану функцію, то субсидіарна демократія вимагає від держави виконання багатьох своїх традиційних функцій. До того ж за умов субсидіарної демократії учасницька демократія на місцевому рівні визнається не як „додаток до публічних асамблей широкого глобального порядку” [10, с. 1007], а як елемент єдиної системи демократичного врядування.

Загалом Д. Гелд у своїй концепції „космополітичної демократії” обґрунтовує необхідність розподілу повноважень і компетенцій на різних рівнях політичної взаємодії і взаємопов'язаності та навіть пропонує критерії, що допомагають класифікувати й розподілити політичні питання по різних рівнях урядування (критерії екстенсивності, інтенсивності та порівняльної ефективності), проте, на нашу думку, він певною мірою абсолютизує роль космополітичного демократичного права як такого, що регулює цей розподіл. Теперішні державні функції Д. Гелд розділяє між асоціаціями держав, субдержавними одиницями та транснаціональними спільнотами, організаціями та агентствами, пропонуючи утворення нових форм та рівнів врядування, що робить модель космополітичної демократії досить віддаленою від теперішніх реалій. Натомість субсидіарна демократія певним чином реалізується вже сьогодні в межах ЄС, що розширюється досить стрімкими темпами, та потенційно може бути застосована до рівнів урядування, що існують сьогодні навіть за межами ЄС.

Безумовно, субсидіарна демократія не позбавлена певних труднощів і неузгодженостей, які стосуються передусім визначення юрисдикції того чи іншого рівня врядування за умов розв'язання нестандартних проблем, а також вирішення суперечливих питань з цього приводу. Не зважаючи на це, на нашу думку, змодельовані вище субсидіарні демократичні відносини можуть досить органічно вписуватись у процеси глобалізації і регіоналізації політичного простору, адже вони передбачають механізми контролю над процесом „розмивання” суверенітету національної держави.

Дана публікація є однією з перших спроб автора визначити контури моделі субсидіарної демократії. Тому подальші наукові пошуки будуть пов'язані з її конкретизацією, виокремленням її характеристик, її переваг і вад, у тому числі стосовно її реалізації в умовах українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусыгина И. М. Концептуальные основы европейского регионализма / И.М. Бусыгина // Регионы и регионализм в странах Запада и России/ Ин-т всеобщей истории РАН; Отв. ред. Р.Ф. Иванов. – М., 2001. – С. 7–15.
2. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Луї Монтескье [сост., пер. и коммент. А.В. Матешук]. — М.: Мысль, 1999. — 672 с.
3. Томас Джефферсон о демократии / [Сост.: Сол К.Падовер]. — Спб.: Лениздат, 1992. —

- 335 с.
4. Сытин А. Г. Политическая философия демократии: вклад Томаса Джефферсона / А. Г. Сытин // ПОЛИС. – 2008. – № 1. – С. 153–168.
 5. Токвиль А. Про демократію в Америці. У двох томах / Алексіс де Токвіль [Пер. з фр. Г. Філіпчука та М. Москаленка. Передмова А. Жардена]. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.
 6. Делягин М. Г. Ценностный кризис: почему формальная демократия не работает / М. Г. Делягин // ПОЛИС. – 2008. – № 1. – С. 109–122.
 7. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Бенджамін Барбер // Демократія: Антологія; [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 254-262.
 8. Хабермас Ю. Три нормативні моделі демократії / Юрген Хабермас // Демократія: Антологія. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 364-372.
 9. Фисун А.А. Демократия, неопаримонализм и глобальные трансформации: [монография] / А.А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
 10. Гелд Д. Демократія і глобальний порядок / Девід Гелд // Демократія: Антологія; [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 985-1025.

© Панченко Т. В., 2009.